

Myöhäis- keskiajan suuri asutus- taantuma

Janken Myrdal: Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Södertälje 2003. 269 s.

■ Otsikoin määrätietoisesti kirja-arviointini sanoilla, joista puuttuu dramatiikka ja ihmisseläheisyys, vaikka aihe houkutteleeekin tunnepitoiseen lähestymistapaan. Näin menettelee myös Myrdal sekä otsakkeessa että tekstissä. Sisältö on tiedettä rivistä riviin, ei populaarisatiota. Teos käsittelee ensin Euroopan historian tuhoi-

sinta epidemiaa, jonka nimitykseksi Ruotsissa hitaasti vaikiintui ”suuri kuolema”, *digerdöden*, ja kontinentilla *pestis atra*, musta rutto, jolloin musta viittasi sekä paiseiden väriin että ihmiselämän päivittäisiin järkytyksiin. Mutta Myrdalin tutkimuksen kohteena ovat myös muut peräkkäiset ruttoepidemat aina keskiajan loppuun asti sekä näiden asutukselle ja maataloudelle aiheuttamat ongelmat.

Myrdal ilmoittaa, ettei hän laske tutkittavaan alueeseen mukaan Etelä-Ruotsin tanskalaismaakuntia, koska ne eivät keskiajalla kuuluneet Ruotsiin. Yhtäkaikki hän tarkastelee niitä kuten mitä tahansa Ruotsin maakuntaa, ja näin on ihan oikein, sillä valtiolliset rajat eivät ruton leviämislle olleet todellinen este kuten meret. Saman määritelmän mukaisesti Suomi kuuluu tutkittavaan alueeseen ja mainitaan kirjassa monesti (varsinkin Mika Kallioiseen viitaten) – mutta paria poikkeusta lukuun ottamatta vain 1400- ja alkavan 1500-luvun epidemioiden yhteydessä. Vanhemmassa suomalaisessa kirjallisuudessa puhuttiin pelkän luulon perusteella mustan surman raivoamisesta Suomessa, nykyisin siitä yleisesityksissä kernaasti vaietaan, sillä ainoakaan lähde ei suoranaisesti kerro sen esiintymisestä. Asiakirja vuodelta 1352 varottaa pappeja hakemasta virkoja Ruotsista ja jättämästä Suomea, mutta se ei kertone pappien puutteesta Suomessa vaan voidaan tulkitä niin että pelättiin heidän rientävän tuottoisiin, kuoleman kautta vapautuneisiin virkoihin Ruotsissa. Myrdal jättää edel-

lisenkin vaihtoehdon avoimeksi. Suomen säästymiseen viittaa myös ruttotietojen puute Norrlannista sen eteläisimpiä maakuntia lukuun ottamatta.

Enin osa Myrdalin teoksesta on lähdeaineksen selostamista ja lähdekritiikkiä. Ero Ruotsin ja Suomen välillä on – kuten tunnettua – valtava. Kun Suomessa vuosi vuodelta kertova lähdemateriaali alkaa 1540-luvulla melkein tyhjästä, Ruotsissa on monenlaisia – tosin vain paikallisia – sarjoja keskiajalta. Ne ovat osittain kertovia kuten annaalit, kronikat ja päiväkirjat, hautakivien kirjoitukset, lääkintäkirjat ja yksityisten kirjeet. Mutta niissä on myös luotettavampana pidettävään jäänteiden ryhmään kuuluvia: tuomiokirjat, testamentit ja lahjakirjat, kiinnekirjat, kirkon tilit, pietarinpennin (jota Suomessa ei lainkaan maksettu) ja kymmenysten eli kirkollisverojen kantokirjat, Tukholman porvarien omaisuusverojen (*skott*) luettelot. Onpa niissä aatelin maa-kirjoja ja kirkon väestörekistereitäkin. Välillisesti saadaan asutuksesta tietoja kirkkojen rakentamisvaiheista ja arkeologisista kaivauksista.

Myrdal vertaa eri sarjojen antamia tietoja toisiinsa ja vaatii yleensä ainakin kahden sarjan tarjoamia viitteitä ruton raivoamisesta ennen kuin hän merkitsee ajankohdan ruttovuodeksi. Uskottavuutta vahvistavasta tekijästä kerron esimerkkinä tapauksen, jossa rutto mainitaan kronikassa vaikka suuresti arvostetun profetian mukaan sen olisi pitänyt ilmaantua vain jos poliittinen kehitys olisi ollut tasan päinvastainen kuin se oli. Ruton

ajankohdaksi osoittautuu miltei aina varhaisyyksy. Selitys on Myrdalin mukaan se, että kirppujen bakteerit olivat siihen mennessä ennättäneet tappaa rottakannan ja siirtyivät ihmisiin.

Olenaisesti vaikeampaa kuin määrittää kunkin epidemian ajankohta vuoden ja kuu-kauden tarkkuudella, on arvioida ruttoon kuolleiden määrä. Tavoitteena on löytää luku, joka ilmaisee lukumääräisesti suhteen normaalikuolleisuuden ja poikkeuksellisen korkean kuolleisuuden välillä. Testamentteja laativat vain ylimpiin yhteiskuntaluokkiin kuuluneet ja vain näitä koski tukholmalainen *skott*-vero. Näiden keskuudessa kuolleisuus oli todennäköisesti matalampi kuin koko väestön, ja näin saadaan liian alhaisia prosenttilukuja. Kvantitatiivisessa tutkimuksessa joudutaan käyttämään mielialoja kuvastavia lähteitä. ”Lahjakirjat eivät mitaa kuolleisuutta, vaan rekisteröivät kuolemanajatusten ja kuolemanpelon lisääntymistä.” On ilmiötä kuten linnojen rakentaminen, joka vahvistuu jyrkästi väestötaantumalla ollessa voimakkaimmillaan. Sillä ovat syynsä: aatelismahdin nousu.

Kuolleiden määrästä Myrdal esittää näin ollen vain likiarvoja. Siihen on lukijan tyydyttävä ja sekin voi olla uskallettua.

Analyysissään Myrdal joutuu ottamaan kantaa aikaisempaan tutkimukseen, sen metodeihin ja tuloksiin. Joissakin kohdissa hän esittää kritiikkiä, Pohjoismaiden autiotilaprojekti, *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600* (1981) saa monta

paria raippoja. Tekijää itseään on huomautettava virheellisestä terminologiasta (s. 148): ”ylikuolleisuuden” (*överdödlighet*) sanotaan ruttovuosina kymmenkertaistuneen normaali-vuosista. Eihän toki normaali-vuosina ollut mitään ”ylikuolleisuutta”, muutoinhan väestö olisi vähitellen kuihtunut sukupuuttoon. Verrata voi vain ”kuolleisuutta”. Eräissä muissakin kohdissa sana ”kuolleisuus” olisi ollut selkeämpi kuin ”ylikuolleisuus”.

Myrdal yhtyy siihen vallitsevaan käsitykseen, että mustaa surmaa seuranneet 1359–69 ja 1368–69 epidemiat saivat uhrukseen etupäässä lapsia, koska kymmentä vuotta vanhemmat ihmiset olivat edellisessä tai kahdessa edellisessä epidemiasaavuttaneet immuunisuuden.

Manner-Eurooppaa tutkittaessa on syntynyt teoria, jonka mukaan siellä oli muodostunut liikaväestöä jo ennen mustaa surmaa ja siis siitä riippumatta maatalouden kriisi, jonka ruttoepidemia laukaisi. Näin voi olla, mutta ilmiöllä ei ole mitään syy-yhteyttä. Musta surma saapui Eurooppaan Aasiasta yllätyksenä eikä nälkä ollut sen taustatekijöitä: eri asia on, missä määrin aliravitsemus on voinut lisätä kuolleisuutta.¹ Myrdal ei ota kantaa teoriaan. Vallitsevan käsityksen mukaan Pohjoismaissa autioituivat syrjäseudut

1. Lääketiede laskee paiseruton niihin epidemioihin, joissa potilaan aliravitsemuksen vaikutus on minimaalinen. *Journal of Interdisciplinary History XIV (1983)*, sit. Maria C. Nelson (1988) *Society, Health and Population during the Demographic Transition*.

pahemmin kuin rintamaat, koska ihmiset muuttivat hankalien kulkuyhteysien takaa ja laihojen peltojen ääreltä vapaaksi tulleihin tasankojen taloihin. Myrdal hyväksyy tämän tulkinnan, mutta lisää siihen ajanjakson lopulla tapahtuneen paluumuuton syrjäseuduille.

Jotta puoleen tai kahteen kolmasosaan vähentynyt väestö olisi kyennyt viljelemään vuosisatojen kuluessa raivatut pellot, maatalouden täytyi uudistua. Myrdal liikkuu näissä kysymyksissä alalla, jonka hän suvereenisti hallitsee. Kun yksivuoroviljelystä siirryttiin kolmivuoroviljelyyn, jossa yksi kolmesta lohkoista on kesantona, väheni työ melkein kolmasosalla. Hevonen valjastettiin muokkaamaan maita, joita oli kuokalla käännetty. Heinää ruvettiin niittämään entistä tehokkaammilla viikatteilla. Ne naapureista, joilla työvoimaa oli säilynyt, auttoivat toisia. Peltoja jätettiin laajalti laituriksi, varsinkin ratsuhevosille. Maan hinta laski, kun viljelijöistä oli kova kysyntä, ja aateli sai tyytyä aiempaa matalampiin vuokriin (*avrad*).

Loputonta väittelyä tultaneen jatkuvasti käymään keskiajan ruttoepidemioista ja niiden seurauksista, mutta sillä joka Myrdalin tutkimuksen jälkeen vielä löytää jotakin kuvaan olennaisesti vaikuttavaa lähdemateriaalia, täytyy olla hyvä tuuri.

Eino Jutikkala